



LancewadPlan Regionale Conferentie

Themadag Landschap en Cultureel Erfgoed 24 mei 2007 te Sexbierum

LancewadPlan en Beheer- en Ontwikkelingsplan voor het waddengebied

Op 24 mei heeft een Themadag Landschap en Cultureel Erfgoed plaatsgevonden. De themadag had twee aanleidingen.

1. In het kader van Lancewadplan is een trilaterale strategie voor het waddenlandschap opgesteld. De themadag is benut om de trilaterale strategie te bespreken en sectorstrategieën verder te verkennen.
2. De themadag paste goed in de planning voor het Beheer- en Ontwikkelingsplan voor het waddengebied. In de bijeenkomst zijn een aantal werkbladen die voor dit proces zijn geproduceerd bediscussieerd. Daarnaast leveren de discussies in de workshops materiaal op voor de uitwerking van het thema landschap en cultuurhistorie in het B&O-plan.

De bijeenkomst vond plaats in de Liauckamastate in Sexbierum. Er hebben ongeveer 35 personen aan deelgenomen. De deelnemerslijst treft u aan in bijlage 1 (pagina 14).

Twee inleidingen, zes workshops en een buitenopdracht

Het programma is gestart met twee inleidingen op de beide genoemde processen. Dré van Marrwijk, projectleider Lancewadplan Nederland, heeft een toelichting verzorgd over Lancewad. Wat is het, wat is de trilaterale strategie en wat staat er nog te gebeuren. Paul Ganzevles van Buro Hemmen is in gegaan op status en planvorming van het Beheer- en Ontwikkelingsplan.

De powerpointpresentaties van beide inleiding zijn opgenomen in bijlage 2 (pagina 15).

Het echte gesprek heeft plaatsgevonden in de workshops. Hieronder treft u de verslagen aan van deze workshops.

Na de lunch is er ruimte gemaakt voor een wandeling waarbij een beroep werd gedaan op de creativiteit met een buitenopdracht. De opdracht en de resultaten vindt u op pagina 12.

1. Workshop trilaterale strategie LancewadPlan

Deelnemers: Ewan Boonstra (RCW; voorzitter), Remco Kranendonk (Alterra), Henk Dommerholt (Natuurmonumenten), Andrea Otte (RACM), Marina Fermo (Provinsje Fryslân), Klaas Sijpens (Vereniging van Oevereigenaren), Peter Prins (LTO Noord), Harry Valk (Stuurgroep Waddenprovincies), Frank Strolenberg (Belvedere), Dré van Marrewijk (LancewadPlan, verslag).

Vier aspecten worden onderkend als essentieel voor een goed en effectief beheer en ontwikkeling van het cultuurlandschap:

- a. visie, sturing, keuzes
- b. geld
- c. bewustwording
- d. uitvoeren

De vier aspecten zijn aan de orde geweest. In dit verslag zijn de opmerkingen die betrekking hadden op deze onderwerpen bij elkaar geplaatst.

a. Visie, sturing, keuzes en processen

Er is behoefte aan een 'strategisch plan', aan een stuk dat keuzes voorlegt, dat bestuurders uitdaagt keuzes te maken tussen verschillende toekomstvisies. Bij de opstelling daarvan moeten landschap en cultureel erfgoed worden betrokken. Dit moet in het Wadden Sea Plan (WSP) worden uitgewerkt.

Er is een top-down spoor van trilaterale strategie en WSP naar nationaal beleid nodig, als ook, en tegelijkertijd, een bottom-up spoor van concrete, locale en regionale initiatieven die laten zien wat mogelijk is. De trilaterale strategie moet beide sporen benoemen. In het B&O-Plan Waddenzee moet de unieke identiteit van het landschap en cultureel erfgoed van de Nederlandse Waddenzeeregio nadrukkelijk in het internationale kader worden geplaatst.

Bestuurders moeten de programmatische kaders bieden voor de toekomst van het Waddenlandschap, in ieder geval in het B&O-Plan. Inclusief beschikbaarstelling van mogelijkheden en middelen om te stimuleren dat bottom-up de uitvoering ter hand wordt genomen. Gesproken werd van "het cultiveren van het Waddengevoel": communiceer, jaag aan, ondersteun, biedt voorzieningen, kennis en geld, maar laat anderen het doen! De werkwijze bij plattelandsprojecten kan hierbij als voorbeeld dienen, al zijn die nog onvoldoende 'verbreed'. Ook wordt een vrijwilligersorganisatie in Noord-Holland ten voorbeeld gesteld die boeren begeleidt die hun erf op verantwoorde wijze willen aanpassen. In Groningen wordt de 'vliegende brigade' van Welstand en Landschapsbeheer genoemd. Dergelijke initiatieven zouden in een stimuleringsregeling moeten worden ondergebracht, een regeling die ook voorziet in financiële tegemoetkomingen bij excessieve kosten.

Ten aanzien van dit punt wordt uitdrukkelijk gesteld dat dergelijke voorzieningen nationaal of regionaal moeten zijn, en zeker niet trilatraal. Ter overweging wordt meegegeven om een 'Programmabureau Waddenland' in te richten, waarin rijk, provincies, gemeenten,

waterschappen en niet-gouvernementele organisaties samenwerken in de uitvoering. Dit op basis van een gezamenlijk opgesteld Actieplan. De regievoering daarover zou in het RCW kunnen plaatsvinden.

b. Geld

Het Waddenfonds is een zeer geschikte aanjager. Benutting van het fonds voor landschaps- en erfgoeddoelen moet gestimuleerd worden. Aanvragen kunnen nu al worden ingediend. Daarnaast zijn er ook andere financieringsbronnen, in het bijzonder Europese (denk onder andere aan LEADER-projecten), die voor dit doel kunnen worden benut. Er zijn ook Europese fondsen op het gebied van erfgoed/monumenten, waar nog nauwelijks gebruik van wordt gemaakt in Nederland. Specifieke financieringsmogelijkheden uit nationale 'landschapsmiddelen' zijn beperkt, met uitzondering van de nationale landschappen (ILG-gelden). Er zou meer druk moeten komen op de nationale overheid om de middelen te verruimen in het kader van het Programma Landschap. Dit geldt ook voor de provincies.

Wel wordt geconstateerd dat voor eenmalige investeringen in landschap en cultureel erfgoed meestal wel geld te vinden is. Problematischer is het om structurele middelen voor landschapsbeheer te vinden, met name het beheer van gebouwen, opstallen en dergelijke. Daar hoopt het Pleidooi van Pingjum binnenkort verandering in te bewerkstelligen.

c. Bewustwording

Bewustwording zal zich in de eerste plaats moeten richten op de bestuurders die besluiten nemen. Zij zijn ervoor verantwoordelijk dat er een strategische visie komt, dat er mogelijkheden en middelen beschikbaar komen en dat er van onderop uitgevoerd kan worden. Kortom: bestuurders moeten bewust worden gemaakt van de kansen die de landschappelijke en cultuurhistorische kwaliteiten en de gebiedsidentiteiten bieden voor de regionale ontwikkeling. Zij kunnen daarvoor de programmatische kaders bieden. Hen moet worden duidelijk gemaakt wat er al is bereikt en wat de perspectieven zijn.

In de tweede plaats moet bewustwording zich richten op de bewoners (trots op de eigen leefomgeving), bezoekers (interessant, aantrekkelijk gebied) en ondernemers (zorgvuldig te exploiteren waarden). Kennis moet zich vooral ook richten op het bekendmaken welke regelingen en voorzieningen er zijn, welke kansen en ontwikkelingsmogelijkheden en hoe men daarin kan participeren. (Het '*local ownership*'-project in Den Hoorn (Texel) kan hier als geslaagd voorbeeld dienen. Fryslân stelt hiervoor zelfs faciliteiten beschikbaar).

Een breed scala aan mogelijkheden wordt ingezet om kennis over het gebied te verspreiden, te verbreiden (boeken, video's, excursies, verhalen, websites, TV) en om duidelijk te maken wie daarbij kunnen worden betrokken (IVN, Dorpsvereniging, Historische verenigingen, Plattelandsprojecten). Gesignaleerd wordt dat vooral kennis over uitvoering, over organisatie, regelingen en middelen moet worden gefaciliteerd. Dit zou een Programmabureau op zich kunnen nemen.

Opgemerkt wordt dat dit aspect van kennismanagement en de rol van leerprocessen op de Lissabon Agenda staan en in de nieuwe ronde Interreg IV-projecten een centrale rol zal spelen. Op dit punt zou een trilateraal project zich kunnen gaan richten.

d. Uitvoeren

Om te voorkomen dat er van alle visies, strategieën en beleidsplannen niets terecht komt en er een fictieve beleidswerkelijkheid wordt gecreëerd, moet de Trilaterale Strategie nadrukkelijk gericht zijn op uitvoering, op het al dan niet gezamenlijk realiseren van concrete doelen.

De hiervoor gemaakte opmerkingen over het bieden van een programmatisch kader en een stimuleringsprogramma van overheidswege om initiatieven van de grond te krijgen, kan ook de feitelijke realisatie van voornemens aanzienlijk dichterbij brengen.

Trilateraal moeten afspraken worden gemaakt, moet een globaal kader worden geboden en moeten enkele zinvolle samenwerkingsaspecten worden benoemd, zoals uitwisseling van uitvoeringskennis ("*oog- en oorfunctie*"). De opstelling van stimuleringsprogramma's gericht op de uitvoering moet echter primair nationaal of regionaal worden opgepakt. Dit niet in de laatste plaats omdat hierbij de eigenheid van de landen en de grote verschillen in wet- en regelgeving en in overlegcultuur in acht moet worden genomen.

e. Algemeen

Tenslotte zijn er nog algemene opmerkingen over de trilaterale 'Integrated Strategy' gemaakt respectievelijk op geeltjes geschreven en bij de tekst geplakt. Het betreft:

- de Trilateral Strategy is te lang; te veel tekst; te veel herhalingen en te weinig to the point. Het effect ervan wordt hierdoor ondermijnd. Het stuk zou meer keuzes moeten voorleggen, gericht op te nemen maatregelen of te ondernemen acties.
- er moet meer accent worden gelegd op het 'hoe': hoe doen?, met wie?, hoe financieren?, hoe uitvoeren?
- er zal een helderder onderscheid gemaakt moeten worden tussen wat trilateraal moet en kan en wat beter nationaal/regionaal moet en kan. Trilaterale samenwerking moet, als dit een meerwaarde heeft boven het nationale!
- benadruk het belang van landschapsbeleving door bewoners en bezoekers, en maak daarbij minder tot geen onderscheid tussen de natuurlijke en de culturele aspecten van het landschap.
- het maritieme aspect van de regio (de Waddenzee, havens, scheepvaart, maritieme nederzettingen en daarmee verbonden voorzieningen, scheepshistorie en -wrakken) blijft te zeer onderbelicht.
- in paragraaf 4.5 zal het aspect 'veiligheid' bij het kustbeheer moeten worden betrokken.
- bezie kansen van kennisuitwisseling via de Wadden Sea School en de internationale Waddenacademie.

Tevens wordt aandacht gevraagd voor:

- de randen van de Waddenzee; deze verdichten in toenemende mate
- de rol/invloed van infrastructuur: er is nu veel aandacht voor de “losse onderdelen” als dorpen, bedrijven etc; maar infrastructuur is vaak de factor die invloed heeft op de samenhang tussen verschillende ontwikkelingen
- de stedenbouwkundige structuur, het DNA van een dorp en wat past er bij een dorpsontwikkeling: er wordt teveel gedacht vanuit architectuur en niet vanuit structuur

2. Workshop landschapsthema's B&O-plan

Deelnemers: Verbers (Landschapsbeheer Groningen), Visser (Steunpunt Cultureel Erfgoed Noord-Holland), Smit (Provincie Groningen), Hellinga (Gemeente De Marne), Wolf (Staatsbosbeheer), Opheikens (Provincie Groningen), De Jong (Provincie Friesland), Woudstra (Waddenvereniging), Ganzevles (Hemmen, verslag), Janmaat (Hemmen, vz)

Status

De vraag is of het B&O-plan een structuurvisie-status krijgt. De laatste signalen in RCW-verband duiden daarop. Het plan is zelfbindend en vergt besluitvorming door Provinciale Staten en gemeenteraden.

Er wordt op gewezen dat er een verschil is tussen gevraagde beleidsaandacht voor binnendijks en buitendijks gebied. Buitendijks vraagt vooral om een uitwerking en PKB-kaders, binnendijks zou nadruk moeten liggen op een nadere verkenning vanuit provinciaal beleid (o.a. LOP's en diverse uitwerkingsplannen). Andere geluiden zijn dat er juist wel een gelijkwaardig niveau moet zijn (in deel A) voor het binnendijkse en buitendijkse. Vanuit Lancewad is al nagegaan waar bepaalde ontwikkelingen zouden kunnen plaatsvinden; voor het vasteland zijn de kwaliteiten beschreven. Dit heeft echter geen status en is op abstracter niveau dan het streekplan beschreven.

Aandacht wordt gevraagd voor de wijze waarop bestuurders worden betrokken bij de statusbepaling van het B&O-plan. Met name op provinciaal niveau: in het RCW zijn veelal andere bestuurders actief dan de bestuurders die betrokken zijn bij R.O./landschappelijke ontwikkelingen in het (buiten)gebied.

Rol militaire activiteiten

Gewezen wordt op de overlast van militaire oefenactiviteiten met betrekking tot landschappelijke thema's. Het is moeilijk uit te leggen dat deze activiteiten wél kunnen terwijl er voor anderen beperkingen worden opgelegd.

Ook de handhaving vraagt om aandacht: er wordt niet altijd op de juiste hoogten en/of tijden gevlogen. Meldingen daarvan wordt niet of nauwelijks opgepakt.

Toetsen zijn gericht op natuur/verstoring, maar hoe zit het met beleving? Binnen de Natuurbeschermingswet is weliswaar natuurschoon meegenomen, maar er geldt de oude bestaande beschrijving vanuit de beschermde natuurmonumenten.

Belevingswaarde

De belevingswaarde van het landschap is een belangrijke kwaliteitswaarde. Vanuit de recreatief- toeristische ontwikkeling moet dit zich ook op eigen kracht verder ontwikkelen. Voor wat betreft stilte geldt het stiltegebied (provinciale verordening), maar daarop zijn uitzonderingsgebieden van toepassing (o.a. m.b.t. militaire activiteiten).

Rust

Verder wordt gesteld: rust is meer dan stilte. Er wordt geconstateerd dat rust (in de zin van een overmatig recreatieve drukte) op het vasteland vrijwel nergens een probleem is (eventueel met uitzondering van Pieterburen). Wel vraagt deze landschappelijke kwaliteit om zonering; deze zonering zou gekoppeld moeten worden aan de kernkwaliteiten; waar moeten gebieden echt rustig blijven (bijvoorbeeld omgeving Lauwersmeer)?

Landschap vanuit de dorpen, relatie met het wad

Een omgekeerde benaderingswijze gaat uit van de dorpen. Dorpen liggen vaak met de rug naar de zee. De vraag is of dat een landschappelijke identiteit is of juist een belemmering vormt. Kortom, is de ligging met de rug naar de zee juist een sterkte of een zwakte (is bijvoorbeeld "wonen aan het wad" een gewenste ontwikkeling)?

Gesteld wordt wel dat de connectie met zee in veel gevallen verloren is gegaan en verbeterd zou kunnen worden. Bijvoorbeeld door de mogelijkheid het wad weer op te kunnen met kleine bootjes via sluizen.

In De Marne is voor een dergelijke opzet gekozen: niet het omdraaien van het dorp, maar juist het dorp een hart geven en zorgen voor verbindingen met het wad. Als voorbeeld: het ombouwen van een silo nabij zee tot uitzichtpunt voor recreanten.

Daarbij wordt gesteld dat het bij dergelijke dorpsontwikkelingen ook nodig is om de lokale kwaliteiten vooral ook te versterken (bijvoorbeeld door tuunwallen) om zodoende de identiteit te behouden.

Vervlakking van landschappelijke kenmerken

Er worden tegelijkertijd bedreigingen genoemd, een "vertrossing" van het landschap, eigen landschapskwaliteiten worden bedreigd. Ook met betrekking tot de wierden geldt een dergelijk probleem; wierden zijn ondertussen erkend als een belangrijke landschapswaarde, maar herstel en ontwikkeling kunnen ook doorslaan. Wierden worden bijvoorbeeld aangevuld in combinatie met de ontwikkeling van een hotel. Daarmee wordt ter plekke een verstild plekje geweld aangedaan. Dergelijke ontwikkelingen leiden tot popperigheid.

Beleving en recreatie

Gewezen wordt op het feit dat Ost-Friesland een veel levendiger beeld kent (meer reuring). Duitsland staat toe om uit te varen (via sluizen voor kleinere bootjes), je mag er je caravan aan zee zetten etc.

De vraag is wel of je zomaar iets nieuws moet introduceren in de Nederlandse situatie. Een voorbeeld is het gebruik van de pier van Holwerd. Er is hier geen (toeristisch) achterland, het is er nu rustig, op de kwelders komt vrijwel niemand. Als er zomaar een vorm van onrust wordt geïntroduceerd in een anderszins rustige omgeving kan dit een ongewenste verstoring opleveren.

Andere ontwikkelingen kunnen zijn: openstellen kwelders, wandelen op zeeniveau.

Kortom: het verkennen van een betere relatie met de zee is wel gewenst, maar dan wel binnen de kernkwaliteiten van het gebied.

Andere aandachtspunten

Verstening en aantasting weidsheid

Gesteld wordt verder dat op eilanden en vastelandskust de weidsheid onder druk staat door verstening en bouwwerken zoals wachtruimtes bij veerdammen, diverse industriële en recreatieve bouwwerken, windmolens. Voor Harlingen wordt een silhouetplan gemaakt. Er zouden nadere eisen gesteld moeten worden aan recreatiekernen.

Verschuiving landgebruik

Er zijn in het landelijk gebied diverse ontwikkelingen merkbaar. Het gebied wordt gebruikt voor landbouwuitplaatsingen van elders, akkerland wordt omgezet in grasland, singels verdwijnen bij graslandgebruik, traditionele erfbeplanting verdwijnt, opschaling vindt plaats, monumentale bebouwing verdwijnt. De kwaliteiten moeten daarom beschreven worden. Ontwikkelingen die deze kwaliteiten ondermijnen, moeten worden geweerd. Oude boerderijen kunnen worden gehandhaafd door een combinatie met ontwikkeling van een nieuw gebouw toe te staan.

Duisternis

Uitgangspunt moet zijn dat daar waar nu nog (een beetje) duisternis is, het duister moet blijven. Dat houdt ook in: verlichting terugdringen, in het bijzonder geldt dat voor de westelijke waddenzee-kust. Naar de kust toe gaand, moet de duisternis toenemen. Verlichting in contouren van kernen zal aanwezig blijven maar ook daar is te streven naar terugdringen van de uitstraling (dus niet alleen accepteren, zoals geformuleerd in werkblad). Een ontwikkeling is de nieuwe elektriciteitscentrale in Groningen. Deze zal in het licht worden gezet. Uitdaging is juist om dit niet te doen of zodanig dat er zo min mogelijk sprake is van lichtverstoring.

Met betrekking tot de 5%-norm voor uitstraling kassen (convenant), wordt opgemerkt dat er voor het waddengebied verdergaande afspraken gelden. Cumulatief is de grens gelegd bij 0,1 lux.

Belangrijk is om voortschrijdende technologieën te benutten. Lichtuitstraling moet ook aandacht krijgen in bestemmingsplannen.

Archeologie

Er wordt gewezen op de onvolkomenheid in PKB met betrekking tot archeologie. Het regime van de monumentenwet zou gelden, zo wordt gemeld, maar dit zou slechts gelden voor zo'n 1% van de aanwezige waarden.

Als er scheepswrakken boven water komen is niet geregeld hoe de kosten daarvoor worden opgebracht (ten behoeve van berging, onderzoek, etc.). Dit kan worden hersteld in B&O-plan.

3. Workshop Landschap en Cultuurhistorie in relatie tot Toerisme

Meijer (RCW, vz), Stam (burgemeester De Marne/vz.VWG), Van Sinderen (DLG Noord), Kersten (Alterra/ Frontiersproject), Van Loon (Landschapbeheer Friesland), De Milliano (Landschapsbeheer Groningen), Kappers (Waddencoördinator provincie Fryslân), Ettema (LNV DRZ Noord, verslag)

In haar inleiding betreft de voorzitter de afwezigheid van de recreatie- en toerimesector (waarschijnlijk is de viering van 75 jaar Afsluitdijk hier debet aan). Verder geeft ze aan dat, in aanvulling op de introductie over het B&O-Plan 's ochtends, ook provinciale en gemeentelijke kaders (streekplannen, recreatieplannen) input voor het B&O-Plan zijn. Tot slot vraagt ze extra aandacht te geven aan de vaste wal en ook de zee; de blik is nu voor toerisme nog erg gericht op de eilanden.

Aan de hand van de discussievragen leverde een enthousiaste discussie het volgende beeld op:

Landschap en cultuurhistorie kunnen heel veel betekenen voor recreatie en toerisme:

- met name op de vaste wal heeft het cultureel erfgoed veel te bieden, maar ook op de eilanden
- als bron van beleving van landschapschoon met grote diversiteit, verbonden met bijzondere verhalen.
- als basis voor routes, arrangementen, zoals (verblijfs)recreatie en toerisme in de streek
- dit kan geld opleveren; landschap en cultuurhistorie zijn daarmee een economische drager.

Wil de betekenis van landschap en cultuurhistorie voor recreatie en toerisme een optimale werking krijgen en leiden tot "geluk en euro's", dan is hiervoor het volgende nodig:

- behoud, herstel en onderhoud van landschap en cultuurhistorische waarden (het moet er gewoon goed uitzien)
- vergroting van de fysieke (paden) en mentale (kennis) toegankelijkheid van landschap en cultuurhistorie, gekoppeld aan beïnvloeding van "hoe gedraag ik me in het landelijk gebied" (bijvoorbeeld hond aan de lijn in boerenland)
NB dit laatste kan veel weerstand wegnemen van direct betrokkenen zoals grondeigenaren (boeren, waterschappen) en dorpsbewoners.
- zorgen voor genoeg "kritische massa" in het aanbod, in de sfeer van arrangementen van bijzondere plekken die uitnodigen om langer te blijven. ("langs een parelsnoer van mooie plekken"). Kijk ook naar combinaties met stedelijke omgevingen.
NB: verspreide individuele initiatieven kunnen veelal elk voor zich onvoldoende economisch gewin en daardoor duurzaamheid qua aanbod genereren.
- een professionele marketing, gericht op specifieke doelgroepen. NB: bijvoorbeeld het idee van "bijvangst" uit de stromen eilandgangers werkt niet.
- serieus invulling geven aan "het toerisme betaalt mee aan behoud van landschap en cultuurhistorie". Dit kan direct (via toeristenbelasting of bijdragen per ondernemer) of indirect (via een recreatieschapconstructie); e.e.a. is maatwerk per gebied.

- Delen van kennis en ervaringen op de bovengenoemde punten
- Een voortdurende vernieuwing en enthousiasmering en aan elkaar knopen van initiatieven

Het voorgaande samengevat vraagt:

- per gebied een recreatiestrategie met daarin keuzes ten aanzien van wat men voor welke doelgroep gezamenlijk wil aanbieden – landschap en cultuurhistorie maar ook bijvoorbeeld natuurbeleving – en hoe men dit wil vermarkten en wil onderhouden. Alle betrokken partijen doen mee in de ontwikkeling ervan en verbinden zich om er (ieder zijn deel) uitvoering aan te geven. Naast bezoekers van elders is de “eigen” bevolking ook doelgroep en dat levert vooral “geluk” op
- per gebied een regisseur dan wel een centraal overleg- of steunpunt die/dat zorgt dat de strategie uitgevoerd, gemonitord en zonodig bijgesteld wordt. Een recreatieschap kan een effectieve vorm zijn, ook vanwege de financiële aspecten.

Het opstellen van recreatiestrategieën en het invulling geven aan de benodigde regie kunnen als acties in het B&O-Plan opgenomen worden.

4. Workshop landschap en cultuurhistorie in relatie tot landbouw

Aanwezig: Kappers (Provinsje Fryslân, vz), Sijpens (Vereniging van Oevereigenaren), Prins (LTO Noord), Smit (provincie Groningen), Hellinga (Gemeente De Marne), De Milliano (Landschapsbeheer Groningen), Janmaat (Hemmen, verslag)

Door de meerderheid van de aanwezigen wordt als vertrekpunt vastgesteld dat landbouw heel belangrijk is, zowel op de vastewal als op de eilanden. Door een vertegenwoordiger van een vastewalgemeente worden hier vragen bij gesteld: “Is dat wel zo? Wij proberen in het belang van recreatie en toerisme juist de Intensieve veehouderij buiten de deur te houden. Dat zou namelijk als gevolg kunnen hebben dat je van de ene stankcirkel in de andere fietst. Dat willen we voorkomen.”

In Friesland is juist meer aandacht voor het sluiten van de mineralenkringloop. De mest uit de intensieve veehouderij gaat over de akkers en de granen van de akkers gaan naar het vee in de intensieve veehouderij. Door de intensieve veehouderij buiten de deur te houden, blokkeer je dit systeem en moet je mest uit Brabant laten komen. Dat moet je ook niet willen.

Ook al is recreatie en toerisme in opkomst als factor voor sociaal-economische ontwikkeling, in de politiek is landbouw onomstreden. Dat geldt voor veel gemeentes, maar evenzeer voor de provincie Fryslân.

Bovendien, al zou je maïsteelt tegen willen houden, dat lukt je toch niet. Niet dat er angst hoeft te zijn voor een snel groeiend aandeel maïsteelt. Zolang de aardappelteelt op nummer 1 staat, zal dat niet gebeuren. Maïsteelt is namelijk slecht voor de structuur van de grond, dat wil een aardappelboer niet.

De tendens is nu dat de landbouw grootschaliger wordt. Hier zie je een tweedeling: de blijvers werken steeds grootschaliger, neigend naar industriële complexen. Bij de wijkers is het de vraag wat er met de boerderij gebeurt. Je krijgt bij wijkende boeren een ander landschap. Zo verdwijnen de karakteristieke siertuinen. Maar het is niet zwart-wit, vaak worden boerderijen opgekocht door westerlingen en dan gebeurt er gemiddeld genomen wel iets goeds mee. De gemeenten proberen dit ook te stimuleren door subsidie te verstrekken voor rieten daken. In andere situaties is geld juist een probleem: bij het project landschappelijk bouwen bleek dat het rekening houden met streekidentiteit in nieuwe bouwwerken al gauw 10% meerprijs betekent: we betaalt dit?

Soms worden er heel lelijke boerderijen gebouwd. Eigenlijk zou de welstandscommissie dit moeten tegenhouden, maar dat doen ze niet. Daarom zou er in het B&O-plan kunnen worden gevraagd naar een welstandsbeleid met aandacht voor landschappelijk bouwen. Hier kan een financiële impuls aan worden gegeven vanuit het waddenfonds.

De deelnemers aan de workshop vinden in het algemeen de toename van de aantallen paarden in het landelijk gebied geen probleem, vooral alles wat erbij komt aan witte linten, (lelijke) paardenbakken en lichtmasten zijn het probleem. Hier helpt verbieden niet. Daarom moet je het zoeken in de stimulerende sfeer door bijvoorbeeld goede voorbeelden te stimuleren. Maar soms heb je ook regels nodig, om dwarse boeren tegen te houden.

Steeds meer boeren voelen voor een vorm van een agrarisch natuurbeheer. Al blijkt dat de grote bedrijven (met name op de eilanden) er niet veel mee te maken willen hebben. Op Terschelling is de bereidheid van boeren nog niet zo erg groot, en uiteindelijk moet de motivatie bij de boeren vandaan komen.

Het zou mooi zijn als er ook bij het waddenfonds middelen voor groenblauwe diensten zijn, bijvoorbeeld voor beheer van kruinige percelen. Het is echter de vraag of hiervoor uit het waddenfonds kan worden geput omdat het hier om beheer gaat en niet zozeer over inrichting. Misschien liggen er mogelijkheden in het kader van de Catalogus Groenblauwe Diensten, al zal er dan nog wel een landschapsfonds achter moeten zitten. Eigenlijk mist er rond het waddengebied een recreatieschap dat werkt aan onderhoud (en ook promotie) van recreatie en toerisme.

De landbouw heeft ook impact op het landschap met de steeds groter wordende machines. Daar zijn namelijk bredere wegen voor nodig. De oplossing hiervoor is een goede verkaveling dan hoeft er niet zoveel heen en weer te worden gereden.

De wegen zouden ook goed toegankelijk moeten zijn voor toeristen. Daarom zou je kunnen overwegen wegen af te sluiten voor doorgaand verkeer, daar zijn landbouw en toerisme bij gebaat.

Het vraagstuk rond de glastuinbouw is geregeld in de streekplannen. Al zijn hier soms ook zoekgebieden aangewezen (zoals bij Sexbierum). Je kunt je afvragen of dit gewenst is of dat je glastuinbouw moet beperken tot locaties aansluitend op bestaande bedrijventerreinen.

Ook worden er nog vragen gesteld bij de topsy baits (aarden wal met basin waarin wormen worden gekweekt). Dit past niet overal in het landschap.

5. Workshop: landschap en cultuurhistorie in relatie tot dorpsuitbreidingen

Aanwezig: Strolenberg (Projectbureau Belvedere), Van Loon (Landschapsbeheer Friesland), Kranendonk (IMARES, bestuurskundige), Woudstra (Waddenvereniging), Visser (Steunpunt Cult. Erfgoed Noord-Holland), Ganzevles (Buro Hemmen, verslag), Meijer (RCW, vz)

Met betrekking tot aanvullen bestaande waarden dan wel toevoegen nieuwe waarden

Het voorbeeld voor de Limes -grens wordt aangehaald. Gevraagd werd: hoe moeten we (landschappelijk/stedenbouwkundig) omgaan met de Limes. Daarvoor is een soort "ontwerpgrammatica" bedacht.

Bepaald werd: Waar zijn restanten heel dominant? Waar zijn ze minder duidelijk en waar ondergeschikt? Voor de nieuwe ontwikkelingen gelden dan strikte ontwerpvoorwaarden bij de dominante vormen, bijvoorbeeld bouwen in rode baksteen en in carrévorm. Bij de minder dominante sporen golden dan minder strenge en niet verplichte adviezen.

In Noord-Holland, vanuit het streekplan Noord-Holland Noord worden beeldkwaliteitsplannen voorgeschreven voor gebieden buiten de stedelijke zones. Daarvoor is het provinciaal beleidskader landschap en cultuurhistorie richtinggevend. In geval van onenigheid is er een onafhankelijke adviseur aangewezen.

Grammatica, toolkit en toets

Gewezen wordt op het belang dat betrokkenen bij de overheden zich het belang van cultuurhistorie en landschap eigen maken. Daartoe is ander andere in de provincie Overijssel een soort Community of Practice opgezet.

Vraag is tevens of je, naast bijvoorbeeld de nu gangbare watertoets en natuurtoets, ook niet over zoiets als een landschapstoets moet beschikken. Daarbij moet wel worden opgepast voor de term "toets" die als bedreigend kan worden ervaren. Het gaat er vooral om dat men zich een proces eigen maakt: benut de beschrijvingen die er veelal zijn en ontwikkel een "grammatica" of toolkit voor ontwikkelingen.

Discussie over kwaliteit landschap essentieel

De discussie over kwaliteit is essentieel. Er is daarvoor geen standaard recept. Roep de landschappelijke kwaliteit op in het bewustzijn van betrokkenen, zie het landschap als drager voor (nieuwe) ontwikkelingen, maak het openbaar, stimuleer het zoekproces en benut kansen.

Als landschap als een (gemeenschappelijk) belang wordt gezien, dan draagt dat bij aan kwaliteit. Bij de randen van het wad worden die gemeenschappelijke belangen echter vaak minder gezien. Daar is het vooral ook nodig dat er beperkingen worden opgelegd met betrekking tot bebouwing.

Van belang is dat je bij de discussie over landschappelijk kwaliteit "momenten van luwte" opzoekt; dus de discussie niet starten op het moment dat er al een (omstreden) ontwikkeling plaatsvindt.

Het "gedragen krijgen" van landschappelijke kwaliteit is te stimuleren door:

- voorbeeldprojecten starten
- kennis benutten

- in kaart brengen, één lijn van maken
- landschapstoets maken (maar niet toets noemen)

Bij wie moet deze opgave op het bord worden gelegd?

Voorop staan de provincies (de verantwoordelijk gedeputeerden). Het gaat dan vooral om het op tafel leggen van de noodzaak van de discussie over kwaliteit. Daarbij kan zich wel het probleem voordoen van een onbetrouwbare overheid (in de zin dat provincies eerder hebben geroepen dat plannen niet verplichtend zouden zijn en dat later toch worden).

Moeten delen van gebieden stringent worden beschermd?

Blijft de noodzaak niet aanwezig om “handen af” voor te schrijven voor bepaalde gebieden? Het opdelen heeft positieve en negatieve kanten: gevaar is dat het strikt beschermen van bepaalde gebiedsdelen een vrijbrief lijkt op te leveren voor de andere delen. Ook voor de financiering kan dit consequenties hebben: gelden worden dan weer vooral ingezet op de beschermde delen in plaats van op de ontwikkelingsmogelijkheden elders.

Men zou een soort “zwartboek” moeten ontwikkelen; het zicht bieden op ontwikkelingen die ongewenst zijn, voorbeelden van slechte kwaliteit en de consequenties daarvan. Wat kost bijvoorbeeld slechte kwaliteit?

Desalniettemin wordt ook gepleit voor een stringenter beleid. Zou je bijvoorbeeld kleine “nationale landschappen” kunnen benoemen? Adagium “beschermen door ontwikkelen” blijft van belang. Hiervoor moet ook aandacht worden gevraagd in internationaal verband, onder andere in de Europese Landschapsconventie. Bijvoorbeeld oproep voor een trilateriaal Waddenkust Landschap. Vooral ook hier geldt weer dat het bewustwordingsproces moet worden gestimuleerd.

6. Workshop Landschap en Cultuurhistorie en relatie tot Natuur(ontwikkeling), Waterbeheer en Kustverdediging

Van Marrewijk (Lancewadplan, vz), Dommerholt (Natuurmonumenten), Verbers (Landschapsbeheer Groningen), Valk (Stuurgroep Wadden Provincies), Opeikens (Waddencoördinator prov. Groningen), Sijpens (Vereniging van Oevereigenaren), Otte-Klomp (RACM), Boonstra (RCW), Paul Kersten (Alterra/Frontiersproject), Wolf (SBB Noord), Ettema (LNV DRZ Noord, verslag)

Op een inleidende vraag van de voorzitter wat de deelnemers beweegt ten aanzien van de thema's in deze workshop, kwam er als gemeenschappelijke noemer uit dat water (fenomeen, gebruik), natuur en landschap (beleving) en kustverdediging (veiligheid) functioneel én emotioneel als heel sterk met elkaar verbonden worden beleefd.

Over kustverdediging, natuurontwikkeling en de landschappelijke en cultuurhistorische waarden kwam in de discussie het volgende naar voren:

De ontwikkelingsgeschiedenis van de kustverdediging laat zich nog overal in het gebied goed aflezen in opeenvolgende dijken, sluizen, doorbraakkolken en dergelijke. De verhalen

erachter bieden inzicht in de processen in de natuur en hierop gebaseerd de wijze waarop de bevolking de kustverdediging invulling gaf. Deze informatie is van onschatbare waarde voor het bepalen van hoe het verder moet met de kustverdediging, niet alleen technisch, maar vooral ook qua beleving van wat veilig is.

Om landschap en cultuurhistorie optimaal te kunnen benutten en kwaliteit toe te voegen is het volgende nodig:

- Toon respect voor de emoties van mensen op het gebied van veiligheid (garanties) en neem hen van daaruit mee in hoe je die veiligheid vorm kunt geven – ook anders dan door dijkverhoging alleen.
- Kijk bij het ontwerpen van maatregelen naar de landschappelijk en cultuurhistorische context én het maatschappelijk draagvlak per gebied (op de ene plek kun je slaperdijken opwaarderen; op een andere plek kom je uit op dijkverhoging). Kijk in het bijzonder hoe landschappelijke en cultuurhistorische elementen opnieuw benut kunnen worden.
Nb: Bij het vormgeven van kustverdediging moet bedacht worden dat het met name gaat om bescherming tegen opstuwing van de zee op bepaalde momenten, wat op bepaalde plekken extra risico kan opleveren (de zeespiegelstijging op zich is niet het grootste probleem).
- Een dynamische kustverdediging betekent ook dynamiek in landschap en cultuurhistorie, in casu het accepteren dat er elementen verdwijnen (bijvoorbeeld stuifdijken) en dat er nieuwe elementen bijkomen (nieuwe dijken, nieuwe kwelders). Dit vraagt om heldere keuzes.
- In het bijzonder geldt het maken van heldere keuzes voor het al of niet behouden van cultuurhistorische waarden in de dynamiek van de Waddenzee zelf (met name historische scheepswrakken en eventuele bewoningssporen op de zeebodem).
- Neem bij de vormgeving van de kustverdediging ook het terugbrengen van zoet-zoutverbindingen mee. Het ontbreken hiervan is een groot gemis voor de natuur, maar ook voor de beleving. Probeer landschappelijk en cultuurhistorisch logische, al dan niet oorspronkelijke, plekken te benutten (bijvoorbeeld Westerwoldse Aa of bij Zwarte Haan). Zorg ervoor dat er goede feitelijke informatie over de gevolgen van zoutwaterinlaat gebruikt wordt.
- Zorg verder dat de zoetwatervoorziening buitendijks niet in gevaar komt.

Het voorgaande samengevat vraagt in het kader van het B&O-plan om een brede ruimtelijke visie op de vormgeving van de kustverdediging in de toekomst en in samenhang daarmee op de kansen voor natuurontwikkeling, waarvan behoud en ontwikkeling van landschap en cultuurhistorie integraal onderdeel zijn.

Voor het natuur- en waterbeheer “binnendijks” levert landschap en cultuurhistorie al de fysieke structuur, maar ook de inspiratie voor vormgeving van nieuwe ontwikkelingen, zo bleek uit de discussie. Over méér regen en hoe daar landschappelijk en cultuurhistorisch mee om te gaan, kwam het volgende op tafel:

- Naast vasthouden en getemporiseerd afvoeren moet soms waterberging ingezet worden om pieken te kunnen opvangen. De noodzaak verschilt per gebied. Voor

locaties voor berging moet men de natuurlijke en cultuurhistorische gegevens benutten zoals waterlopenstelsels, meren, vaarten en kanalen en laagten en polders. In het uiterste geval kan men nieuwe berging ontwerpen die multifunctioneel gebruikt kan worden en nieuwe landschappelijke en cultuurhistorische kwaliteit toevoegt. In alle gevallen speelt de beleving ook een grote rol: "hoog water mag weer".

- De behoefte aan schoon zoet water is groot en neemt nog toe. Een zuinig gebruik, ook in relatie met het voorgaande, is van groot belang. In de kustzone speelt zoute kwel een steeds belangrijker rol. Hier ligt een relatie met de keuze van landbouwgebruik (gewassen, vee). Er kan ook gekeken worden in hoeverre waterberging tegenwicht tegen verzilting kan bieden. Tot slot kunnen zoute kwelgebieden passen in het terugbrengen van zoet-zoutgradiënten.

Het voorgaande samengevat vraagt in het kader van het B&O-plan om een geïntegreerd overzicht van de behoefte aan waterbergingslocaties, de omgang met zoute kwel en de lokalisering zoet-zoutgradiënten, met landschap en cultuurhistorie als basis en als onderlegger voor nieuwe ontwerpen.

Uitwerking buitenopdracht

Hallumerland is een kleine dorp in het Waddenlandschap met een actieve en betrokken bevolking. Het is een bijzonder karakteristiek dorp, dat nog veel historisch-landschappelijke kenmerken van de regio heeft behouden. Maar de tijd staat er ook niet stil. Het dorp vernieuwt ook. Her en der is enige verrommeling opgetreden en er vinden storende ontwikkelingen plaats. Zo zijn enkele boeren in het open buitengebied met boomteelt begonnen en heeft het waterschap samen met de natuurvereniging plannen voor de aanleg van een waterbergingsgebied. Een aantal ondernemende inwoners heeft plannen ontwikkeld voor een windmolenpark aan de dijk. En dat nét nu Hallumerland is opgenomen als knooppunt in een groot recreatief netwerk, dat de horeca en het vakantiehuisjesterrein aan de rand van het dorp een nieuwe impuls moet geven.

Opdracht:

stel een cultuurlandschappelijk advies op aan

waarin wordt aangegeven welke besluiten en welke concrete maatregelen worden aanbevolen en hoe de financiering daarvan kan worden geregeld.

Schrijf uw advies kort en bondig (en leesbaar!) in bijgevoegd notitieboekje.

Bij invullen:

- *het bestuur van het waterschap Wad & Land*
- *de historische vereniging 't Oale Hallumerland*

Resultaten:

Groep 1:

Aan het bestuur van het Waterschap Wad en Land

24 mei 2007

Geacht bestuur,

Aangaande uw voornemen om een waterbergingsgebied te realiseren, willen wij, zijnde het Orakel van het Liauckemastate, u het volgende in overweging geven:

- Benut zoveel mogelijk de natuurlijke gesteldheid van het gebied (geen kaden);
- Benut ook de mogelijkheden op boerenland, stel de boeren wanneer nodig schadeloos;

- Kijk naar de combinatiemogelijkheden met nieuwe ontwikkelingen t.b.v. de recreatie, zowel qua gebruik (varen, vissen en zonnen) als, zo mogelijk, ook qua locatie.

Desgewenst zijn wij graag bereid u verder te informeren en bij te staan t.b.v. uw verdere planvorming.

Hoogachtend,

Het Orakel van Liauckemastate: Anke Kappers, Paul Kersten, Paul Ganzevles, Albert Ettema

Groep 2

Advies aan historische vereniging

Pleit voor:

- aansluiten van ontwikkelingen bij karakteristieken van gebied/dorp;
- karakteristieken bieden kansen voor:
 - waterberging (kijk of deze ontwikkeling ook versterkend werkt)
 - recreatie en toerisme
- tegengaan windmolens en bosaanleg in verband met openheid landschap;
- middelen verwerven door:
 - verkoop klei (als gevolg van ontgraven t.b.v. waterberging) ten behoeve van baksteen;
 - bouwrecreatiewoningen (met streekeigen baksteen?) aan het water;
 - zorg voor het terugploegen van opbrengsten naar het opknappen van het dorp (tegengaan verrommeling etc.);

Bijlage 1

Deelnemerslijst Themadag Landschap en Cultureel erfgoed in het waddengebied

Dhr. E. Boonstra	Regionaal College Waddengebied
Dhr. A. Ettema	Ministerie LNV, DRZ, Vestiging Noord
Dhr. P. Ganzevles	Buro Hemmen
Dhr. P. Hellinga	Gemeente de Marne
Dhr. H. van Hilten	Provincie Groningen
Dhr. D. Holwerda	Provincie Fryslan, Plattelandsprojecten
Dhr/mevr. W. ter Horst	Provincie Groningen
Dhr. R. Janmaat	Communicatiebureau de Lynx / Buro Hemmen
Mevr. A. Kappers	Provincie Fryslan
Dhr. R. Kranendonk	IMARES, project Frontiers
Mevr. E. van Loon	Landschapsbeheer Friesland
Dhr. A. van Marrewijk	LanceWadplan
Dhr. R. Metselaar	BoerenNatuur
Mevr. L. Meijer	Regionaal College Waddengebied
Dhr. J. Meijering	Provincie Groningen
Mevr. J. de Milliano	Landschapsbeheer Groningen
Mevr. H. Opheikens	Provincie Groningen
Mevr. A. Otte-Klomp	RACM
Dhr. P. Prins	LTO Noord
Dhr. K.S. Sijpens	Vereniging van Oevereigenaren
Dhr. J. van Sinderen	DLG Friesland
Dhr. N. Smit	Provincie Groningen
Mevr. J. Stam	Waddengemeentes
Dhr. F. Strolenberg	Projectbureau Belvédère
Dhr. H. Valk	Stuurgroep Waddenprovincies
Mevr. A. Verbers	Landschapsbeheer Groningen
Dhr. H. Vos	Provincie Groningen
Mevr. M. Visser-Poldervaart	Steunpunt Cultureel Erfgoed Noord-Holland
Mevr. Wolf	Staatsbosbeheer Noord-Nederland
Mevr. A. Woudstra	Waddenvereniging

Bijlage 2

Presentatie bij inleiding de heer A.A.M. van Marrewijk, projectleider Lancewadplan Nederland



LANCEWAD

Mapping the Landscape and Cultural Heritage in the Wadden Sea Region

Resultaten

- Trilateraal: eindrapport LANCEWAD
- Nationaal: boek Waddenland en GIS-database in Watlas



Doelen

- Duurzaam gebruik, ontwikkeling en beheer van landschap en cultureel erfgoed stimuleren
- Bewustwording van kwaliteiten en kansen
- Participatie en medeverantwoordelijkheid bevorderen

Uitvoering

- Atlas: karakteristiek van deelgebieden
- Deelname aan pilots: LOP Fivel en DOP Den Hoorn
- Werkdag landbouw-landschap
- Voorbeeldprojecten op website
- Internationaal netwerk
- Trilaterale strategie

Trilaterale Strategie

- Gezamenlijk visie D-DK-NL op ontwikkeling, beheer en gebruik van cultuurlandschap
- Nadruk op kansen en eigen verantwoordelijkheid
- Betrekken bij herziening WSP

Trilaterale Strategie

- Trilateraal kader en doorwerking nationaal in beleid en uitvoering
- Aanbevelingen per sector
- Trilaterale en landelijke acties
- Netwerkvorming en bewustwording

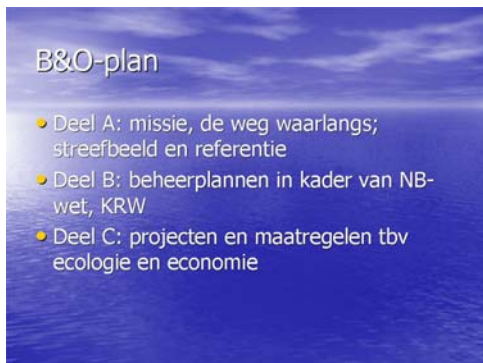
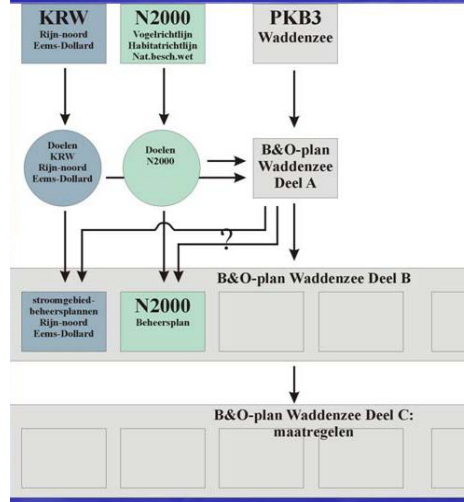
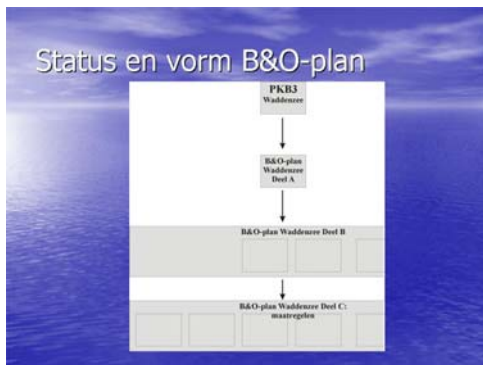
Kansen

- Waddenlandschap wordt consumptielandschap
- Unieke identiteit van het cultuurlandschap als USP
- Aantrekkelijk woon- en werkgebied
- Toeristisch-recreatieve ontwikkeling
- Agrarisch landschapsbeheer

Vandaag

- Reactie op de conceptstrategie
- Kansen en randvoorwaarden vanuit diverse invalshoeken verkennen
- Doorwerking van LancewadPlan-doelen in nationaal B&O Plan

Presentatie bij inleiding van de heer P. Ganzevles, Buro Hemmen



Opgaven, bij voorbeeld . . .

- Locaties herstel zoet-zout-overgangen
- Uitwerking natuurthema's: mosselbanken, zeegrasvelden
- Sociaal-economisch ontwikkelingsperspectief voor de waddenregio
- Ontwikkelingsperspectief duurzame visserij, landbouw, toerisme
- Differentiatie van waddenhavens

Opgaven hier van belang:

- Ongrijpbare waarden: landschappelijke kwaliteiten algemeen (toetsingskader)
- Ongrijpbare waarden: specifieke kwaliteiten als rust, weidsheid, open horizon, natuurlijkheid incl. duisternis
- Landschap en cultuurhistorie in relatie tot:
 - Recreatie en toerisme
 - Landbouw
 - Water- en kustbeheer, natuur en natuurontwikkeling
 - Dorpsontwikkeling
- Bescherming archeologische waarden

Werkbladen ikv B&O-plan

